

2. KSENOFONT: NAČINI I SREDSTVA - JEDNA ANTIČKA STRATEGIJA GOSPODARSKOG RAZVOJA -

Već u svojim **Uspomenama** Ksenofont kao bitnu obvezu državnika označava poznavanje državnih financija, proračuna državnih prihoda i rashoda. U imaginarnom razgovoru između Sokrata i mladog ambicioznog Glaucona, Sokrat postavlja svom sugovorniku slijedeća pitanja:

- "Da li ćeš onda pokušati da obogatiš svoj grad?"
- "Sada mi reci iz kojih izvora sada potječu gradski prihodi i koliko oni ukupno iznose?"
- "Dobro, reci nam koji su gradski rashodi?"
- "Kako je moguće brinuti se o dohotku i rashodima, a da se ne zna što su oni?"

Ne dobivši zadovoljavajući odgovor Sokrat, s očitom ironijom upućuje Glaucona:

"Ali, znaš, nitko neće nikad uspješno upravljati ni svojim vlastitim domaćinstvom, ako ne poznaje sve njegove potrebe i ne vidi kako bi ih zadovoljio. Imajući u vidu da naš grad ima više od deset tisuća domaćinstava, a kako je teško brinuti se istodobno za tako mnogo obitelji, moraš početi tako da nešto pokušaš učiniti za jednu, mislim na obitelj tvog strica".¹

---

¹ Vidi, *Memorabilia* III, odj. 6. str. 207-213. "Ako želiš zadobiti glas i slavu u javnom životu, pokušaj steći potpuno poznavanje onog što predlažeš. Ako uđeš u javnu službu s tom prednošću pred drugima, neće se iznenaditi ako predmet svoje ambicije osvojiš bez ikakvih teškoća". Ibid str. 213. Također u *Cyropaedia*, knj. I odj. 6. str. 99. "Naravno, čovjek koga plaćaš, daje ti poduku iz obiteljskog gospodarstva kao dijela obveza jednog vojskovođe, zar ne?"

Ksenofont, (429.-354. godine pr. Kr.) potomak atenske aristokratske obitelji, vojskovođa, povjesničar, politolog, filozof, esejist, očito je smatrao za sebe da se razumije u prihode i rashode države, a to je i sjajno potvrdio svojim ogledom **Načini i sredstva** (ΠΟΡΟΙ) koji je napisao pred svoju smrt, (vjerojatno 355. godine pr. Kr.), prvom cjelovitom raspravom o mogućim načinima kako jedna država (u ovom slučaju Atena) može povećati svoje prihode i blagostanje svojih građana. Ogled je jedno od klasičnih djela ekonomske literature koje Ksenofontu osigurava počasno mjesto u povijesti ekonomske misli.

Svoje mjesto među istaknutim ekonomistima Ksenofont nije zaslužio samo ovim djelom. On je također autor i **Domaćina** (Οικονομικόν), rasprave o uspješnom vođenju privatnog gospodarstva, u kojoj nalazimo sjajna razmatranja o prirodi bogatstva, uporabnoj vrijednosti i rijetkosti kao osnovi razmjenske vrijednosti dobara. I u svojim drugim djelima, osobito u **Cyropaedia**, on je ulazio u razmatranje pojedinih ekonomskih pitanja, nastojeći im uvijek dati teorijsko određenje. Kad se sve to sabere, dobije se impresivna cjelina, čija vrijednost nije samo u opsegu nego i u metodološkoj jasnoći. I drugi grčki filozofi pisali su o ekonomskim problemima (Heziod, Platon, Aristotel)², ali pretežito sa stajališta morala i jedinstva države i društva. Ksenofont prvi jasno odvaja ekonomski fenomen od morala, prava i politike i definira ga sa stajališta efikasnosti, oskudnosti i blagostanja.³ A to je bitna razlika i velik doprinos, pogotovo što se njegova razmatranja odlikuju izoštrenim osjećajem za činjenice života.

Te značajke Ksenofontova pristupa osobito dolaze do izražaja u **Načinima i sredstvima**. U ovom relativno kratkom ogledu on daje cjelovitu raspravu o mogućem povećanju prihoda atenske države i razmatra samo ona pitanja koja su u svezi oživljavanja gospodarske aktivnosti kao izvora prihoda za državu i njezinu sigurnost. Ne radi se,

---

² Heziod, *Radovi i dani*; Platon, *Država*; Aristotel, *Nikomahova etika*, *Politika*.

³ Heziodova postavka da sve dobre stvari bogovi kriju od čovjeka i da "bogovi od nas traže trud i muku kao cijenu svih dobara" prvi je nagovještaj ovog pravca mišljenja.

kao što bi se moglo misliti, o cjelovitoj raspravi o državnom proračunu, jer nedostaje rashodna strana, a i prihodi su razmatrani sa stajališta njihovih izvora, a ne sa stajališta njihova stvarnog prikupljanja.⁴ Radi se zato više o razvojnoj studiji, govoreći "smitovskim" jezikom o rastu "bogastva naroda i njegovim izvorima", a ne samo o državnim financijama.⁵ Zato bi se ova rasprava najtočnije mogla nazvati strategijom gospodarskog razvoja, ocjenom gospodarske moći i načina njezina povećanja, što je prva takva poznata rasprava u povijesti.

Iako je rasprava pisana s namjerom da pruži praktično uputstvo za razvojnu politiku, ona ipak nije koncipirana kao skup prijedloga konkretnih mjera, nego kao integrirani razvojni plan, čiju konsistentnost osigurava teorijsko razumijevanje gospodarskih procesa i realan uvid u cjelinu unutrašnje strukture i vanjskih odnosa konkretne države (Atene) prema svom okruženju. Dominantni kriterij ocjene je gospodarska efikasnost i blagostanje građana, dakle uži gospodarski kriterij, kojem mora biti podvrgnuta razvojna politika države.

Da je gospodarske ciljeve Ksenofont postavio kao prioritete državnih politika može se objasniti gospodarskim prilikama vremena u kojem je spis nastao. Nakon Peloponeskih ratova, koji su završili porazom Atene, nije nastalo razdoblje mira i oporavka, nego je nastavljen niz međugrčkih rušilačkih ratova i unutrašnjih stranačkih sukoba. Atena je u njima aktivno sudjelovala s promjenljivom srećom. Opći je rezultat bio da su grčke države bile opustošene i iscrpljene, u gospodarskom i socijalnom rasulu. U zimi 362. na 361. godinu pr. Kr. sve grčke kopnene države osim Sparte sklopile su savez i obećale

---

⁴ Ksenofont je bio svjestan i ovih drugih aspekata, ali ovdje svijesno naglašava razvoj gospodarstva kao izvor bogatstva i prihoda države.

⁵ Smith sam se inspirirao Ksenofontom, što je vidljivo na više mjesta u *Bogastvu naroda* i *Teoriji moralnih osjećaja*. Vjerojatno je čitao i *Načine i sredstva*, jer su na engleskom bili objavljeni u dodatku *Discourses on the Publick Revenues*, Charlesa Davenanta 1698. godine i ponovno 1771. godine. O Ksenofontu je s velikim pohvalama govorio Sir James Steuart u *An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy*, (1767), (The University of Chicago Press, 1966. str. 378-381.)

održavati opći mir, štititi članice saveza od agresije i rješavati međusobne sporove pregovorima. Međutim, Atenjani su nastavili svojom politikom dominacije, što je dovelo do pobune i novog rata. Atenska mornarica potučena je 356. godine, a 355. godine sklapa mir i pobunjenim državama priznaje pravo na neovisnost. Izostanak prihoda od savezničkih država, visoki ratni troškovi, unutarnji sukobi, gubitak prihoda od trgovine, kao i opći gubitak prestiža, doveo je Atenu do općeg siromašenja, a posebno do siromašenja građanske elite, koja je prvenstveno ovisila o državnim prihodima. Godine 355. pr. Kr. grčki svijet bio je u neredu, iscrpljen i bez vodstva. Opasnost od Makedonaca sa sjevera zlokobno se približavala.

Ksenofont, iako rođeni Atenjanin, živio je mnogo godina u izgnanstvu, najprije u Elidi, a od 370. godine pr. Kr. u Korintu, a nije imao ni simpatija prema atenskim demokratskim ustanovama. Ipak, shvaćajući središnje mjesto, te gospodarski i kulturni potencijal Atene u grčkom svijetu, on predlaže plan gospodarskog oporavka i jačanja Atene na osnovi razvoja trgovine, prometa, obrta i rudarstva, uvjeren da bi ovakav razvoj bio i trajna osnova mira i sigurnosti ne samo Atene, nego i ostalih grčkih država. Iako strogo ekonomski koncipiran, njegov plan izložen u *Načinima i sredstvima* imao je i dalekosežne političke implikacije.

Naime, Ksenofont se, za razliku od nekih njegovih suvremenika (npr. Platona) nije predao rezignaciji, nego je uviđao da je Grčka, iako rastrgana ratovima i mnogim promjenama, još ostala snažna u akciji i plodna u idejama i da se koncentriranim naporima može lako izvući iz depresije. Trgovačko i financijsko iskustvo, središnje mjesto u sredoziemnoj trgovini, prirodne rezerve srebra, napredak u komercijalnim aranžmanima, kao što su bankarstvo, pomorsko osiguranje, hipotekarni krediti, trgovački ugovori, rast obrazovanja, diferencijacija zanimanja, daju Ateni one prednosti na kojima ona može graditi svoj dugoročni prosperitet i sigurnost, privlačeći stanovništvo i kapital iz drugih krajeva, te ponovno zadobiti dominantno mjesto ne samo u Grčkoj nego na cijelom Sredozemlju. Tim optimističkim uvjerenem prožeta je cijela njegova zamisao.

Ali kao pisac *Uspomena* Ksenofont je dobro znao i tamniju stranu. Naime, znao je da Grci njegova vremena nisu bili više skloni naporu i riziku koje traži svaki uspjeh. Nije slučajno da ističe stav Hezioda da bogovi traže od ljudi muku i trud kao cijenu za sva dobra,⁶ da upozorava da se ništa ne postiže bez truda i znanja. Grci do Solona nisu se sramili nikakva posla. Trgovina, obrti, sva gospodarska zanimanja bila su cijenjena. Sam je Solon posebno isticao važnost vanjske trgovine, a među šest korisnih zanimanja vanjsku je trgovinu stavio na prvo mjesto (ispred poljodjelstva, obrta, prosvjete, proroštva i medicine). Ni Ksenofont ne štedi pohvale trgovcima, smatrajući da su njihova praktična znanja ne samo korisna u njihovu poslu, nego da su primjenjiva u mnogim drugim zanimanjima, uključujući vojničke i državničke.⁷ Ipak, on je znao da je u njegovo vrijeme gospodarska aktivnost izgubila na prestižu, a sva zanimanja koja su upravljena na novčanu zaradu smatrana nedostojnim slobodna čovjeka. Vodeći filozofi tog vremena, Platon i Aristotel, zastupali su mišljenje da se građani ne smiju baviti trgovinom i obrtom, da zemlju smiju obrađivati samo robovi. Građanski stalež Atene postao je lijen, siromašan, ovisan o državi za svoje uzdržavanje, sklon vojničkom zanimanju i ratnim avanturama. Trgovina i obrti bili su u rukama stalno nastanjenih stranaca, pretežno Azijata. Izvore gospodarske moći država je sve teže kontrolirala.

Svijestan da se na kratki rok stanje ne može promijeniti, ali da je poboljšanje gospodarskog stanja i zaustavljanje siromašenja građana hitna potreba, Ksenofont svoj plan temelji na poštivanju postojeće socijalne strukture, oslanjajući se na utvrđene funkcije triju glavnih klasa atenskog pučanstva, tj. građana, stranaca i robova. Nije se usudio predložiti da građani sami uđu u komercijalne poslove, da preuzmu u svoje ruke obrt, trgovinu i pomorstvo, glavne izvore gospodarske moći. Sa tog stajališta se može shvatiti njegova sklonost prema državnom upravljanju, jednom obliku kolektivnog (državnog) kapitalizma. Naime, dominantni položaj građanskog staleža u takvim uvjetima mogao se održati jedino

---

⁶ Ksenofont, *Memorabilia*, knj. II str. 95.

⁷ Ibid. knj. III. str. 185.

zastupljenošću građana u državi i državnim monopolom u odnosu prema poduzetnim strancima. Da bi potakao unutrašnju i vanjsku trgovinu, te novčarske poslove trebalo je dati garanciju sigurnosti i strancima. On to čini prijedlogom da se poboljša status stranaca, da se uvede posebna zaštita njihovih prava (odbor za zaštitu stranaca!). On je otišao i korak dalje, predlažući da se istaknutim strancima osiguraju posebne počasti, te da ih se može uvesti u konjicu, što je bila posebna čast rezervirana inače za atensku aristokraciju. Cilj je svakako bio da se i u atensku političku elitu uvede snažniji duh poduzetništva i kreativnosti.

U Ksenofontovo vrijeme glavni izvori prihoda atenske države bile su razne pristojbe, zakupnine od državne imovine, prihodi od državnih poduzeća i rudnika, doprinosi savezničkih gradova, ratni plijen i sl. Porez na dohodak plaćao se samo u vrijeme rata. Imajući pred sobom akutni problem osiromašenja građana, Ksenofont predlaže da se svakom građaninu iz državnih prihoda isplaćuje tri obola dnevno za uzdržavanje, što godišnje iznosi 180 drahmi ili gotovo dvije mine. Iznos je skroman, ali je ukupni teret za državnu blagajnu prevelik, da bi se mogao plaćati iz redovitih prihoda. Zato on predlaže da se uvede porez i da se oformi posebni financijski fond, iz kojeg bi se isplaćivale ove naknade. Ne kaže bi li taj porez bio jednokratn ili bi se redovno uplaćivao, ali insistira na tome da se građanima taj novac vraća u obliku jednakih naknada svima što bi građanima, koji plaćaju različite sume, značilo različit netto efekat, pri čemu bi siromašniji slojevi svakako bolje prolazili.

Ovako formirani fond brzo bi se iscrpio, ako u njega ne bi pritjecali stalni prihodi na komercijalnoj osnovi. Zato Ksenofont predlaže da u fond mogu dobrovoljno uplaćivati svi koji to žele uz obećanje stalne godišnje novčane nagrade kao i druge časti i priznanja. Ali bi u tom slučaju iz toga fonda trebalo investirati u gospodarske objekte koji bi donosili i trajni prihod. Zato predlaže da se fond proširi kao dioničko društvo pod upravom države, koje bi prikupljalo slobodna sredstva, investiralo u razne oblike kapitalnih objekata, koje bi onda država davala u zakup domaćim i stranim poduzetnicima ili bogatim ljudima. Ksenofont predlaže da se iz tog "kapitalnog fonda" financira gradnja kuća i hotela, lučkih i drugih pogodnosti za trgovce i posjetitelje, izgradnja trgovačkih

brodova u državnom vlasništvu za iznajmljivanje privatnim brodarima, kupovina robova koji bi se također iznajmljivali privatnim poduzetnicima. Posebnu pozornost posvetio je mogućnostima unapređivanja i proširenja rudnika srebra u Laurionu, iz kojih bi država, davanjem koncesija ili u vlastitoj režiji, mogla osigurati velike prihode, jer je tržište za srebro kao novčanu robu praktički neograničeno. Da bi umanjio rizike, on predlaže da se eksploatacija rudnika srebra organizira po plemenskom načelu, tako da svako od 10 atenskih plemena dobije od države jednak broj robova koji bi radili u rudnicima, s time da bi se zarada dijelila ravnopravno između plemena.

Ksenofont dopušta da se načelo "kapitalnog" fonda može primijeniti i na udruge privatnih osoba, koje bi upisale udjele u društvu i proporcionalno dijelile zaradu. Usporedno postojanje državnog fonda i privatnih društava ne bi moralo, po njegovu mišljenju, predstavljati nikakav problem, nego bi, dapače, moglo samo poticati proizvodnju i jačati gospodarsku moć države.

Na moguću zamjerku da bi ovako predloženi plan zahtijevao toliki kapital, koji nije realno očekivati da se može sakupiti, Ksenofont odgovara da je moguće sakupiti velike svote kapitala, a ako to i ne bi bio slučaj da se plan može realizirati u više etapa ili parcijalno.

Za realizaciju svoga plana Ksenofont pretpostavlja održavanje mira, jer se u miru mogu uštedjeti velika sredstva koja bi inače progutao rat, a u miru se smanjuju rizici i povećava povjerenje. Ali kroz realizaciju ovog plana Atena bi doprinijela održavanju mira u Grčkoj i povećanju svoje sigurnosti. On posebno insistira na čvrstoj vezi između gospodarskog razvitka i održavanja mira, što njegovu planu daje izrazito mirotvorni karakter.

Ksenofontov plan gospodarskog razvitka Atene nije ostao bez odjeka i u sferi praktične politike. On je, izgleda, bio u vezi s atenskim konzervativnim političarem Eubulom, koji je možda od iskusnog

Ksenofonta zatražio praktični savjet.⁸ Zanimljiva je činjenica da se istodobno pojavljuju u istom krugu slična gledanja i prijedlozi. Naime Izokrat, poznati atenski pisac i pedagog, koji pripada istoj generaciji kao i Ksenofont, u svojem spisu *O miru* (356. god. pr. Kr.) preporučuje Atenjanima da napuste hegemonističke planove i da priznaju pravo svim grčkim državama na neovisnost, a u spisu *Aeropagiticus* 355. godine on se žali na degeneriranu atensku demokraciju i zagovara povratak na ograničenu demokraciju Solona i Klistena.

Pojava Ksenofontova plana i Izokratovih spisa upućuju na političku aktivnost Eubula. Ebul je 355. godine bio glavni pregovarač s atenske strane o miru s pobunjenim savezničkim državama i sklopljeni mir svakako je i njegova zasluga. Slijedeće godine Ebul je izabran za glavnog povjerenika tzv. teorijskog fonda (namijenjenog pomoći siromašnima) na četiri godine s kojeg je položaja kontrolirao opće državne izdatke. U toku njegova mandata prihvaćen je zakon po kojem je višak prihoda automatski išao u "teorijski" fond i mogao se prenamijeniti samo za potrebe rata po odluci skupštine. Ova odredba suviše je slična da bi bila slučajna Ksenofontovu prijedlogu da se opći izdaci atenske države zamrznu na predratnoj razini, a da se sav višak upućuje u "kapitalni" fond iz kojeg se je isplaćivala pomoć za uzdržavanje građana. Zakon se ipak ograničio samo na pomoć siromašnima, a kako su oni činili većinu u skupštini, to su imali neposrednog interesa da izbjegavaju rat, da ne bi izgubili prihode od fonda. Tako je ovaj fond bio neposredno u funkciji održavanja mira (ne za dugo, Ebul je uskoro bio uvučen u rat s Filipom Makedonskim).

Kolika je bila praktična važnost Ksenofontovih *Načina i sredstava* u formiranju atenske politike danas je teško sa sigurnošću govoriti. Osnovna i trajna vrijednost Ksenofontova spisa ionako je u drugome: *Načini i sredstva* su briljantno svjedočanstvo o prilikama i stanju duha jednog vremena, koje nam se i danas čini koliko zanimljivim toliko i aktualnim.

---

⁸ Vidi, Ksenofont VII, *Scripta Minora*, Loeb Classical Library, Uvod.

NAČINI I SREDSTVA* (Ksenofont)

I. Što se mene tiče, uvijek sam držao da ustrojstvo države odražava karakter vodećih političara.⁹ Ali neki od vodećih ljudi Atene tvrdili su da prepoznaju pravdu jednako jasno kao i drugi ljudi, "ali", kažu oni, "zbog siromaštva masa, mi smo prisiljeni biti donekle nepravedni u našem postupanju s gradovima". To me je navelo da se pitam da li na ikoji način naši građani mogu dobiti hranu isključivo sa vlastite zemlje, što bi sigurno bio najpošteniji način. Osjetio sam da bi se oni, kad bi tako bilo, oslobodili svog siromaštva kao i podozrenja s kojim ih gleda grčki svijet.¹⁰

Sada kada sam razmislio o svojim zamislima, jedna stvar mi je odmah postala jasna, da je naša zemlja po svojoj prirodi sposobna da ostvari velike prihode.¹¹ Da bih dokazao istinitost ove tvrdnje najprije ću opisati prirodne osobine Atike.

Krajnja blagost godišnjih doba ovdje se pokazuje u stvarnim proizvodima. U svakom slučaju, biljke, koje u mnogim zemljama ne bi ni rasle, ovdje donose plodove. Ne manje plodno od zemljišta je more oko njezinih obala. Također treba primijetiti da dobre stvari, koje bogovi šalju u svoje vrijeme, ovdje sve dolaze ranije i odlaze kasnije nego drugdje. A prednost zemlje nije samo u stvarima koje cvjetaju i nestaju svake godine; ova zemlja ima druge dobre stvari koje vječno traju.

---

* Bilješke i prijevod s engleskog Zvonimir Baletić

⁹ Vidi, na pr. u kolikoj je mjeri Ksenofont posebnosti spartanskog političkog ustrojstva pripisivao karakteru njezine političke elite, posebno Likrgu. Xenophon, "Constitution of Lacedaemonians". Vidi također "Agesilaus". *Scripta Minora*, Sv. VII, Harvard University Press, 1968.

¹⁰ Ovim se sugerira da su nepoljoprivredna zanimanja bila manje na cijeni među Grcima, a trgovina, kojom su se više od drugih bavili Atenjani, izazivala nepovjerljivost drugih.

¹¹ O državnim prihodima Ksenofont ne govori samo u ovom djelu. On je smatrao jednom od bitnih obveza državnika da dobro poznaje izvore i veličinu državnih prihoda kao i strukturu državnih rashoda. Njegova je obveza i da radi na povećanju bogastva države. Vidi, Xenophon, *Memorabilia III*, t.6., Sv. IV. Harvard Univ. Press, 1923.

Priroda ju je obdarila obiljem kamena, od kojeg su izgrađeni prelijepi hramovi i predivni oltari, kao i prekrasni kipovi posvećeni bogovima. Oni trebaju mnogim Grcima kao i barbarima. Opet, ima zemljišta koje ne daju nikakva ploda ako se siju, a ipak ako se tu vadi kamen, hrane mnogo veći broj ljudi nego što bi mogla uzdržavati, ako bi se tu sijalo žito. A sjetimo se, tu je i srebro u tlu, dar, bez dvojbe, božanske providnosti: u svakom slučaju koliko god ima država blizu nje, kopnom i preko mora, u nijednoj od njih ne proteže se ni najtanja žila srebrene rude.

Čovjek bi s pravom mogao pretpostaviti da grad leži u središtu Grčke, ako ne i cijelog nastanjenog svijeta. Što dalje odavde idemo, to nailazimo na veću vrućinu ili hladnoću; a svaki putnik koji bi htio proći s jednog na drugi kraj Grčke prolazi kroz Atenu kao središte kruga, bez obzira da li išao vodom ili cestom. Zatim, također, iako nije sasvim okružena morem, svi vjetrovi neba donose prema njoj dobra koja ona treba i odnose ono što ona izvozi, kao da je otok, jer ona leži između dva mora; a ima također i veliku kopnenu trgovinu, jer se nalazi na kopnu. Osim toga, na granicama većine država nalaze se barbari koji im prave neprilike: ali susjedne države Atene same su daleko od barbara.¹²

II. Sve su ove prednosti, kao što sam rekao, vjerujem, svojstvene samoj zemlji. Ali umjesto da se ograničimo na blagodati koje možemo nazvati unutrašnjim, pretpostavimo da na prvom mjestu proučavamo interese stranaca koji ovdje žive.¹³ Jer u njima imamo jedan od najboljih izvora prihoda, po mom mišljenju, u mjeri u kojoj se oni sami uzdržavaju i od plaće, koju dobivaju za mnoge usluge koje čine državama, daju doprinose plaćajući poseban porez. Mislim da bi morali dovoljno studirati njihove interese, da bi ih oslobodili obveza koje, izgleda,

---

¹² I u drugim svojim dijelima Ksenofont veliku važnost pridaje geografskim i geopolitičkim faktorima.

¹³ Ideja da se prednosti zemlje gledaju sa stajališta interesa stranaca ustvari je gledanje da ih se treba razmatrati sa stajališta vanjske trgovine ili međudržavnih odnosa općenito. Ovakav radikalni stav može proizlaziti samo iz uvjerenja da je sveopća razmjena s drugim zemljama najbolji način napretka i blagostanja Atene.

nameću određena ograničenja na strance koji ovdje žive, a da ne donose nikakvu korist državi, kao i od obveze da zajedno s građanima služe u pješaštvu. Pored osobnog rizika, nije mala stvar kad ostave svoje privredne aktivnosti i osobne poslove. Država bi sama dobila, ako bi građani služili zajedno u vojnim jedinicama i da se više ne miješaju u istoj četi sa Lidijcima, Frigijcima, Sirijcima i barbarima svih vrsta, od kojih se sastoji veliki dio našeg stranog pučanstva. Pored prednosti da se oslobodimo usluga ovih ljudi, bio bi ponos države da se Atenjani privikavaju oslanjati se na same sebe, a ne na pomoć stranaca, kad biju svoje bitke.

Ako bi, štoviše, dali domaćim strancima pravo služiti u konjici i razne druge povlastice, koje bi bilo primjereno dati im, mislim da bi time povećali njihovu lojalnost i istodobno pridonijeli snazi i veličini države.¹⁴

Pored toga, budući da unutar bedema ima mnogo slobodnog prostora za kuće, ako bi država dopustila odabranim moliteljima da podignu kuće na tim prostorima i priznala im pravo na slobodan posjed zemljišta, mislim da bi našli veću i bolju skupinu osoba koja bi željela živjeti u Ateni.

A ako bi imenovali odbor Zaštitnika stranaca sličan onom Zaštninika siročadi, i ako bi uspostavili neku vrstu priznanja za zaštitnike, čija bi lista useljenih stranaca bila najdulja, to bi također pridonijelo lojalnosti stranaca i vjerojatno bi se svi oni, koji su bez prebivališta borili da dobiju pravo da se usele u Atenu i povećali bi naše prihode.¹⁵

III. Sada ću nešto reći o neusporedivim pogodnostima i prednostima našeg grada kao trgovačkog središta.

---

¹⁴ Za razliku od službe u pješaštvu, služba u konjici predstavljala je čast i bila je rezervirana samo za atenske građane.

¹⁵ Imigracijska politika, za koju se zalaže Ksenofont ne samo da je liberalna, nego usmjerena na gospodarski rast i socijalnu integraciju.

Na prvom mjestu, držim, on ima najbolji i najsigurniji smještaj za brodski promet, jer se brodovi mogu ovdje sidriti i sigurno prilaziti na svoje vezove unatoč lošem vremenu. Štoviše, u većini drugih luka trgovci su prisiljeni prevoziti povratni teret, jer lokalni novac nije u opticaju u drugim zemljama; ali u Ateni oni imaju mogućnost da razmijene svoje terete i da izvoze mnoge vrste dobara koji se traže, ili, ako ne žele prevoziti povratni teret dobara, dobar je posao ako izvoze srebro, jer gdje god ga prodali oni su sigurni da će ostvariti profit na uloženi kapital.¹⁶

Ako se ponude dobre nagrade tržišnim sucima za pravedno i brzo rješavanje sporova, tako da se ne odgađa odlazak brodova, učinak bi toga bio da bi mnogo veći broj trgovaca trgovalo s nama i sa mnogo većim zadovoljstvom.¹⁷ Također bi bio izvrstan prijedlog da se u prvim redovima kazališta rezerviraju sjedišta za trgovce i brodovlasnike i da im se povremeno ponudi gostoprimstvo kada im visoka kakvoća njihovih brodova i robe daju pravo da se smatraju dobročiniteljima države. S izgledom na te časti pred sobom, oni bi na nas gledali kao na prijatelje i žurili da nas posjete da bi dobili počasti kao i profite.

Porast broja rezidenata i posjetitelja bi, naravno, doveo do povećanja našeg uvoza i izvoza, prodaje, renti i carina.

Takvo povećanje naših prihoda, pak, ne moraju nas ništa koštati osim pogodnog zakonodavstva i mjera kontrole. Druge metode povećanja prihoda koje imam na umu nedvojbeno će zahtijevati kapital. Ipak spreman sam nadati se da će građani rado pridonijeti za takve objekte

---

¹⁶ Ksenofont ne otkriva zašto se lokalni novac ne prima u drugim zemljama, da li radi loše kvalitete, težinskih neusklađenosti ili nečeg drugog. Atensko srebro, međutim, služi kao opći novac i s profitom se moglo prodati za bilo koji lokalni novac.

¹⁷ Tržnica je bila u Pireju, pretežno s uvoznom robom. Funkcije tržnih sudaca nisu jasne, premda se pretpostavlja da su to bili arbitri za strance, koji su sudili više prema pravednosti i ekspeditivnosti nego zakonu. Ovdje naziremo početak posebnog trgovačkog prava.

kad se sjetim velikih iznosa koje je dala država kada je Lizistrat¹⁸ bio zapovjednik a vojska bila poslana u pomoć Arkadijcima i ponovno u vrijeme Hegezileja.¹⁹ Također sam svijestan da se često čine veliki izdaci da se u inozemstvo pošalju ratni brodovi, iako nitko ne može reći da li će pothvat proći dobro ili loše, i jedino je sigurno da upisnici udjela nikada neće vidjeti svoga novca niti čak koristiti nijedan dio onog što daju. Ali nijedna investicija ne može im dati tako lijepi prinos kao novac predujmljen u obliku kapitalnog fonda. Jer svatko tko upiše deset **mina**, izvlačeći tri **obola** dnevno dobiva gotovo dvadeset, posto jednako koliko bi dobio od hipotekarnog zajma na brod; a svatko tko upiše pet **mina** dobiva više od trećine svog kapitala u obliku kamate.²⁰ Ali većina Atenjana će dobiti više od sto posto godišnje, jer oni koji predujmljuju jednu **minu** će dobiti dohodak od gotovo dvije **mine**, s garancijom države, što je u svakom pogledu najsigurnija i najtrajnija ljudska institucija.

Ja mislim, ako bi se njihova imena upisala na listu dobročinitelja za sva vremena, da bi mnogi stranci također upisali, a prinosi na upis bi privukli i određeni broj država. Vjerujem da bi čak kraljevi, despoti i istočnjački guverneri željeli sudjelovati u ovoj zaradi.

Kada bi fondovi postali dovoljni, bila bi lijepa zamisao da se izgradi više stambenih kuća za brodovlasnike blizu luka i trgovcima pogodnih mjesta za trgovanje, kao i hotela za smještaj posjetitelja. Ako bi se kuće i trgovine za trgovce na malo izgradile, pak, u Pireju i u gradu, one bi bile ures države i istodobno izvor znatnog prihoda.

Štoviše, mislim da bi bila dobra zamisao da se, po ugledu na državno vlasništvo ratnih brodova, vidi bi li bilo moguće da se izgradi flota javnih

---

¹⁸ 366. godine pr. Kr.

¹⁹ 361. godine pr. Kr. Hegezilej, je zapovjedao u bitci kod Mantineje.

²⁰ 3 *obola* dnevno država bi trebala platiti svakom građaninu, što godišnje iznosi 180 drahmi ili gotovo 2 *mine*, što je gotovo 20% na 10 *mina*.

trgovačkih brodova i da ih se iznajmi uz osiguranje, kao i druga javna imovina. Jer, ako bi se to pokazalo praktičnim, ti bi brodovi odbacivali još jedan veliki prihod.

IV. Što se tiče rudnika srebra,²¹ vjerujem da bi se, ako bi se uveo pravi sistem rada, golemi iznos novca mogao iz njih dobiti, pored drugih izvora prihoda. Želim ukazati na mogućnosti tih rudnika onima koji to ne znaju. Jer kad jednom shvatite njihove mogućnosti, bit ćete u boljem položaju da promislite kako bi se tim rudnicima trebalo upravljati.

Mi se svi slažemo da su rudnici radili kroz mnoge generacije. U svakom slučaju nitko se ne usuđuje utvrditi vrijeme početka rudarskih operacija. A ipak, iako je kopanje i odnošenje srebrene rude trajalo tako dugo vrijeme pogledajte kako su male gomile jalovine u usporedbi s netaknutim i srebronosnim brežuljcima. I uvijek se moglo vidjeti da se, umjesto da se sužavaju, područja iskopavanja srebra sve više šire.

Dakle, sve dok je maksimalni broj radnika zaposlen u njima nitko nije nikada bio bez posla, u stvari, uvijek je bilo više posla nego što su ga radnici mogli obaviti. I čak u sadašnje vrijeme nijedan vlasnik robova zaposlenih u rudnicima ne smanjuje broj svojih ljudi, naprotiv, svaki gospodar drži toliko robova koliko može. Činjenica je, čini mi se, da ako ima malo kopača i istraživača, količina iskopanog metala je mala, a ako ih ima mnogo ukupna količina otkrivene rude se višestruko umnožava. Prema tome, od svih radinosti koje znam to je jedina u kojoj širenje poslova ne izaziva ljubomoru.

Još više od toga svaki poljoprivrednik može reći koliko je volovskih jarama dovoljno za gospodarstvo i koliko težaka. Staviti na zemlju veći broj nego što je potrebno očit je gubitak. U rudarskim poduzećima, naprotiv, svatko vam kaže da nema dovoljno radnika. Rudarstvo je, u stvari, vrlo različito od drugih radinosti. Porast broja kovača bakra, na primjer, dovodi do pada cijene bakrenih proizvoda i kovači bakra se

---

²¹ Rudnici srebra su bili u Laurionu, južno od Atene, na krajnjem jugu Atičkog poluotoka.

povlače iz posla. Ista se stvar događa u željezarskom obrtu. Jednako tako, kada je žito i vino u izobilju, ljetina je jeftina i profit koji se dobiva iz poljodjelskog rada nestaje, tako da mnogi napuštaju poljodjelstvo i idu u trgovce, dućandžije ili pozajmljivače novca. Ali porast količine pronađene srebrene rude ili dobivene kovine prati porast broja osoba koje se bave ovom radinošću.²² Nije srebro isto što i namještaj kojeg čovjek nikada ne kupuje više, jednom kada ga u kući ima dovoljno. Nitko nikada nije imao toliko srebra da ne bi želio još više; ako se čovjek nađe s golemom količinom srebra, on jednako uživa u tome da višak zakopa koliko i da ga potroši.

Treba također primjetiti da je potražnja za srebrom uvijek jaka kad su države bogate. Čovjek će potrošiti novac na lijepo oružje, dobre konje i sjajne zgrade i trgovine, a žene idu tamo da kupe skupu odjeću i zlatne nakite. Ako je, s druge strane, država oslabljena zbog slabe žetve ili rata, zemlja se prestaje obrađivati, a potražnja za novcem da se plati hrana i najamnici jednako je jaka.

Ako netko kaže da je zlato jednako korisno kao i srebro, ja mu se neću suprostavljati, ali znam to da kad je zlato obilno srebro raste a zlato pada po vrijednosti.²³

Suočeni s tim činjenicama ne trebamo se ustručavati da dovedemo u rudnike koliko god možemo radnika i zaposlimo ih u njima, osjećajući se sigurnim da se ruda nikada neće iscrpiti i da srebro neće nikad izgubiti svoju vrijednost. Mislim u stvari da je država to otkrila prije mene; u svakom slučaju ona rudarstvo otvara strancima pod istim uvjetima kakve postavlja vlastitim građanima.

---

²² Ksenofont, dakle, tvrdi da sve djelatnosti podliježu zakonu opadajućih prinosa (prihoda) osim dobivanja srebra, u kojem vrijedi zakon, ako ne rastućih, ono barem konstantnih prinosa. To je stoga što veća ponuda srebra ne dovodi do pada njegove vrijednosti, jer potražnja za njim (kao novcem) raste u istom razmjeru.

²³ Prema ovom iskazu Ksenofont novcem smatra samo srebro, dok zlato smatra običnom robom, čija se cijena iskazuje u srebru. Poznato je da je u Grčkoj u Ksenofontovo vrijeme bio u upotrebi i zlatni novac, ali je pitanje da li ga je Atena primala kao novac.

Da budem jasniji u pitanju uzdržavanja, objasnit ću kako rudnici mogu raditi s najvećom koristi za državu. Ne očekujem da ću vas iznenaditi onim što ću reći kao da sam našao rješenje za neki teški problem. Jer neke stvari koje ću spomenuti može svatko vidjeti u sadašnje vrijeme, a što se tiče prilika u prošlosti, naši očevi su nam pričali da su bile slične. Ono što doista može izazvati čuđenje je to, da država, svijesna da mnogi privatni pojedinci zarađuju na njoj novce, sama ih ne slijedi. Oni među nama koji su razmišljali o stvari odavna su čuli, pretpostavljam, da je Nikia sin Nikerata, jednom imao tisuću ljudi u rudnicima i da ih je unajmio Sosiji Tračaninu pod uvjetom da mu Sosija plati jedan **obol** dnevno po čovjeku čisto i da je popunjavao slobodna mjesta kada je trebalo. Hiponik je, opet, imao šest stotina robova unajmljenih pod istim uvjetima i dobivao je najamninu od jedne **mine** čisto po danu. Bilo je i drugih koji su imali odgovarajući broj u odnosu, pretpostavljam, prema svom kapitalu. Ali zašto se zadržavati na prošlosti? I danas ima u rudnicima mnogo ljudi unajmljenih na taj način. Ako bi moji prijedlozi bili prihvaćeni, jedina bi novost bila da na isti način, kao što su privatni pojedinci osigurali stalni dohodak postajući robovlasnicima, tako i država može posjedovati javne robove, dok njihov broj ne bi porastao na tri na svakog građanina. Da li je moj plan ostvariv neka svatko po volji sudi razmatrajući ga u pojedinostima.

Tako uzmimo najprije trošak ljudi. Jasno je da je državna blagajna u boljem položaju da osigura novac nego privatni pojedinci. Štoviše Vijeće može lako dati obavijest s pozivom svim i svakome da dovedu robove i kupiti one koji su ponuđeni. Jednom kada su kupljeni, zašto bi se neko više ustručavao da ih unajmi od državne blagajne nego od privatnih osoba, ako su ponuđeni uvjeti isti? U svakom slučaju, ljudi unajmljuju od države posvećene zemlje i kuće i zakupljuju poreze.

Državna blagajna može osigurati kupljene robove, tražeći od nekih unajmljivača da postanu garanti, kao što se čini u slučaju zakupa poreza. U stvari zakupnik poreza može lakše varati državu nego unajmljivač robova. Jer kako ćete utvrditi izvoz državnog novca? Novac jednako izgleda bio on privatno vlasništvo ili pripadao državi. Ali kako će čovjek ukrasti robove kad su oni žigosani državnim znakom i kažnjivo je djelo ako ih se proda ili izveze.

Kao što vidimo, izgleda da je moguće da država nabavlja i drži ljude. Ali, netko će pitati, ako je radnika mnogo kako će se naći dovoljan broj osoba da ih iznajme? Ako je itko sumnjičav u tom pogledu, neka se umiri s mišlju da će mnogi poslovni ljudi unajmljivati državne robove kao dodatne ruke, budući da imaju obilje kapitala i da među onima koji rade u rudnicima mnogi postaju stari. Štoviše ima mnogo drugih, jednako Atenjana kao i stranaca, koji nemaju ni volje ni snage da rade vlastitim rukama, ali bi bili sretni da zarađuju za život kao upravitelji.

Pretpostavimo, međutim, da je ukupan broj robova s kojim počinjemo dvanaest stotina. Koristeći prihod koji se dobije od tih robova, broj se može vrlo vjerojatno povećati na šest tisuća, barem u razdoblju od pet do šest godina. Dalje, ako svaki čovjek donese čisti **obol** dnevno, godišnji prihod od tog broja ljudi je šezdeset **talenata**. Iz te svote, ako se dvadeset **talenata** investira u dodatne robove, državi će ostati četrdeset **talenata** za bilo koju drugu potrebu. I kada se dosegne ukupni broj od deset tisuća ljudi prihod će biti sto **talenata**.

Međutim, država će dobiti mnogo više od toga, kao što svatko može svjedočiti tko je dovoljno star da se sjeća kolika je bila cijena za ponuđenog radnog roba prije nemira u Dekeleji.²⁴ A postoji i drugi dokaz. U povijesti rudnika bezbrojni su ljudi radili u njima; a ipak stanje u rudnicima danas je potpuno isto kao što je bilo u vrijeme naših predaka, i njihovo sjećanje to potvrđuje. Sadašnji uvjeti vode do zaključka da broj zaposlenih robova nikad ne može biti veći nego što poslovi zahtijevaju. Jer rudari ne nailaze na granicu kopanja jama ili galerija. A, zapamtite, jednako je moguće danas otvoriti nove žile kao što je bilo nekad. Niti itko može sigurno reći da li je ruda obilnija u području u kojem se već vadi ili u još neistraženim prostorima.

---

²⁴ Dekelea, grad u Atici, na istočnim padinama Parnasa, dominira Atenskim poljem. Za vrijeme Peloponeskih ratova 413. godine pr. Kr. okupirali ga Spartanci i odatle uznemiravali Atenjane, a posebno ugrožavali njihov pristup Laurionu. To je dovelo i do masovnog bijega robova iz rudnika.

Zašto onda, netko će pitati, ima manje novih otvaranja rudnika nego ranije? Naprosto zato što su oni koji se zanimaju za rudarstvo siromašniji. Ovi poslovi se tek od nedavno obnavljaju i čovjek koji otvara novi rudnik izlaže se ozbiljnom riziku. Ako nađe na dobar materijal lako stječe bogatstvo, ali ako promaši, gubi novac koji je potrošio. Zbog toga su ljudi danas vrlo oprezni da se izlože takvom riziku.

Međutim, ja mislim da mogu također otkloniti tu teškoću i predložiti plan koji bi otvaranje novih rudnika učinio potpuno sigurnim pothvatom. Atenjani su, zna se, podijeljeni u deset plemena. Pretpostavimo sada da država ponudi svakom plemenu jednak broj robova i da, kad se radi o novim rudnicima, plemena zajedno dijele sreću. Rezultat bi bio da ako bi jedno pleme našlo srebro dobit od otkrića bi svima pripadala; a ako bi dva, tri ili četiri plemena pronašla srebro, profiti od ovih radova očito bi bili viši.

Ništa što se događalo u prošlosti ne čini vjerojatnim da baš nitko ne bi pronašao rudu. Naravno, privatni pojedinci također se mogu udružiti po tom načelu i staviti zajedno svoju sreću da bi se smanjio rizik. Još manje ima razloga za bojazan da bi javno poduzeće, stvoreno po ovom planu, došlo u sukob sa interesima privatnih osoba ili da bi ga one onemogućile. Ne, upravo kao što svatko novo pristupanje konfederaciji dovodi do porasta snage svih njezinih članica, tako i što je veći broj osoba koje rade u rudnicima, to je veće blago koje će otkriti i iskopati.

Sada sam objasnio kakve propise mislim da bi trebalo uvesti u državu da bi svaki Atenjanin mogao dobiti dovoljno uzdržavanje na javni trošak. Neki mogu misliti da se nikad dovoljno novca prema njihovim računima neće upisati da bi se prikupio golemi iznos potrebnog kapitala, da bi se financirale sve ove zamisli. Ali čak ni onda ne trebaju očajavati. Jer nije bitno da se plan provede u svim pojedinostima da bi se neka korist mogla iz njega izvući. Ne, koliki god bio broj sagrađenih kuća ili izgrađenih brodova, ili kupljenih robova, oni će se odmah pokazati kao rentabilan posao. U stvari u nekom pogledu bilo bi čak korisnije da se to postupno radi nego sve odjednom. Jer ako bi svatko počeo graditi, platit ćemo više za loš rad nego ako posao realiziramo postupno, a ako

pokušamo naći jako velik broj robova, bit ćemo prisiljeni da kupujemo slabije ljude po višoj cijeni.²⁵

Napredujući koliko nam sredstva dopuštaju možemo ponoviti sve što je dobro zamišljeno i izbjeći ponavljanje pogrešaka. Pored toga, ako bi se cijeli plan odjednom započeo, morali bismo naći i sav novac, ali ako bi neki dijelovi išli ispred, a drugi se odgodili za kasnije, ostvareni dohodak pomogao bi da se osigura onaj iznos koji još nedostaje.

Možda je najveća bojazan u svačijoj pameti da radovi mogu postati pretrpani ako država nabavi previše robova. Toga se straha možemo osloboditi ako ne uposlamo iz godine u godinu više ljudi nego što sami radovi zahtijevaju.

Prema tome, držim da je ovaj, koji je i najlakši način, također i najbolji način da se učine ove stvari. S druge strane, ako mislimo da vam tereti, koje nam je nametnuo posljednji rat onemogućuju da uopće išta doprinesete - onda ograničite troškove uprave u slijedećoj godini na iznos koji je ostvaren od poreza prije rata i investirajte razliku iznad tog iznosa, koji ćete ostvariti uspostavom mira, s obazrivim postupanjem s useljenim strancima i trgovcima, s porastom uvoza i izvoza zbog koncentracije većeg pučanstva i sa povećanjem lučkih i tržišnih pristojbi, tako da investicije donesu najveći prihod.

Ili pak, ako se itko boji da bi se ovaj plan mogao pokazati bezvrijednim u slučaju da izbije rat, mora se primijetiti da s ovim sustavom na djelu, rat postaje mnogo strašniji za napadače nego za grad. Jer koje se sredstvo bolje koristi za rat nego ljudi? Mi ih moramo imati dovoljno da osiguramo posade mnogih državnih brodova i mnogo ljudi na raspolaganju za vojnu službu da bi pješništvo moglo čvrsto pritisnuti neprijatelja, ako bi se s njim obzirno postupalo.

---

²⁵ Zakon ponude i potražnje Ksenofont primjenjuje i na ponudu i potražnju radne snage.

Ja, međutim, računam da čak ako bi rat izbio, rudnike ne treba napuštati. Postoje, zna se, dvije tvrđave u području rudnika, jedna u Anaflistu s južne strane, druga na Torikosu na sjeveru. Udaljenost između njih je oko sedam i po milja. Sada pretpostavimo da imamo treće uporište između njih na najvišem vrhu Bese. Radovi bi onda bili povezani sa svim utvrdama i pri prvom znaku neprijateljskih kretanja svaki bi čovjek na kratkoj udaljenosti mogao ući u zaklon i biti na sigurnom. U slučaju da neprijatelj upadne silom, on bi sigurno zarobio sve žito, vino i stoku, koje bi našao izvan utvrda, ali srebrena ruda, kada je zauzme bila bi mu od jednake koristi kao i gomila kamenja. A kako bi neprijatelj uopće mogao doći do rudnika? Udaljenost između Megare, najbližeg grada i rudnika srebra je naravno mnogo veća od šezdeset milja, a Teba, koja je druga po blizini, udaljena je više od sedamdeset i pet milja. Pretpostavimo dakle da neprijatelj nadire prema tim rudnicima iz jedne takve točke. On mora proći kroz Atenu, a ako mu je vojska mala vjerojatno bi je uništila naša konjica i ophodnje. S druge strane prodirati prema njima s velikom vojskom, ostavljajući vlastitu imovinu nezaštićenom, nikako nije laka stvar, jer dok bi on stigao do rudnika grad Atena bi bio mnogo bliže samim njegovim državama nego što bi on sam bio. Ali čak ako pretpostavimo da bi došao, kako bi tamo ostao bez opskrbe? A poslati dio svojih snaga u potragu za hranom moglo bi značiti uništenje jedinice za opskrbu i neuspjeh da se postignu ciljevi zbog kojih je upućena; ili ako bi se sva vojska stalno brinula za opskrbu, našla bi se sama blokirana, umjesto da ona blokira druge.

Međutim, najamnina od robova ne bi bila jedini izvor pomoći za zajednicu. S koncentracijom velikog pučanstva u rudarskom području, obilan prihod bi pritjecao od mjesne tržnice, kuća u državnom vlasništvu blizu rudnika srebra, od peći i svih drugih izvora. Naime, tu bi nastao gusto naseljen grad, ako bi bio organiziran po ovom planu; da, i građevinsko zemljište postalo bi tu jednako vrijedno kao da je u našim predgrađima.

Ako bi se proveli planovi koje sam izložio, slažem se da bismo pored poboljšanja našeg financijskog položaja postali poslušniji narod, discipliniraniji i uspješniji u ratu. Jer razredi koji se podvrgavaju fizičkoj

obuci više će se truditi na vježbalištu kada dobiju svoju punu hranarinu, nego što se trude pod nadzornicima bakljada, a razredi na službi u posadama tvrđava ili oni koji služe kao štitonoše ili izvidnici pokazat će veću gotovost u obnašanju tih dužnosti kada im je uzdržavanje u potpunosti osigurano radom koji obavljaju.

V. Ako izgleda da je jasno da država ne može dobiti puni prihod iz svih izvora osim ako je u miru, nije li vrijedno da se uspostavi odbor zaštitnika mira? Kad bi se takav odbor uspostavio to bi doprinijelo porastu popularnosti grada i učinilo ga privlačnijim; i posjetitelji sa svih strana bi ga preplavili. Ako bi itko bio sklon misliti da bi trajni mir za naš grad značio gubitak njegove moći, slave i glasa u Grčkoj, oni se također, po mom mišljenju, varaju u svom računu. Ja, naime, pretpostavljam da se najsretnijima smatraju one države koje uživaju najdulja razdoblja neprekidnog mira i od sviju država Atena po prirodi ima najbolje izgleda da cvate u miru. Jer ako je država u miru, koja vrsta ljudi neće imati potrebu za njom? Brodovlasnici i trgovci bit će na vrhu liste. Zatim će biti oni koji su bogati žitom, vinom, uljem i stokom; ljudi koji imaju znanje i novac da investiraju, obrtnici, profesori i filozofi; pjesnici i ljudi koji koriste njihova djela; oni koje privlači da vide i čuju sve sveto i svjetovno. Osim toga, gdje će se oni koji žele kupiti ili prodati mnoge stvari brzo postići veći uspjeh u svojim naporima nego li u Ateni?²⁶

Nitko, usuđujem se reći, to ne poriče; ali ima nekih koji žele da država povрати svoju premoć te mogu misliti da je vjerojatnije to postići ratom nego mirom. Prisjetimo se odmah perzijanskih ratova. Jesmo li mi, prisiljavajući Grke ili čineći im usluge postali vođe mornarice i blagajnici fondova Saveza? Dalje, nakon što je državi bio otrgnut imperij, jer smo navodno svoj autoritet nametali s pretjeranom grubošću, nisu li nas otočani čak i onda izabrali u predsjedništvo mornarice po svojoj slobodnoj volji, kada smo se suzdržali od nepravednih postupaka? Uz to,

---

²⁶ Veza između procvata trgovine i mira općenito je davno uočena, ali Ksenofontovo zagovaranje proizlazi i iz njegovog osobnog ratničkog iskustva i razornih posljedica koje su Grčki međusobni ratovi u njegovo vrijeme ostavili u općem osiromašenju i nesigurnosti.

nisu li se Tebanci sami stavili pod vodstvo Atenjana u zamjenu za naše dobre usluge? I još jednom, ne zbog prinude nego zbog njihova blagog postupka, Spartanci su dopustili Atenjanima da uredi vodstvo po svojoj volji. A sada, zbog zbrke koja vlada u Grčkoj pruža se, mislim, prilika državi da ponovo pridobije Grke bez nemira, bez pogibelji i bez troškova. Jer u njezinoj je moći da pokuša pomiriti zaraćene države, u njezinoj je moći da uskladi sukobljene stranke u njima samima. I ako se vidi da vi težite učiniti Delfijsko svetište neovisnim, kao što je nekad bilo, ne uplećući se u rat, nego šaljući izaslanstva gore i dolje po Grčkoj, ja se nikako ne bih iznenadio kada biste sve Grke doveli do istog mišljenja i povezali zajedno prisegom, te ujedinili u savez protiv svakoga tko bi pokušao da prisvoji svetište u slučaju da ga Fokijci napuste.²⁷ Ako biste također pokazali da težite miru u svakoj zemlji i na svakom moru, ja doista mislim, da bi, pored sigurnosti za vlastitu zemlju, svi ljudi stavili sigurnost Atene na prvo mjesto u svojim molitvama.

Ako, s druge strane, itko pretpostavlja da je financijski rat rentabilniji za državu nego mir, ja stvarno ne znam kako bi se istina ove tvrdnje mogla bolje provjeriti nego ponovnim razmatranjem onog što je bilo iskustvo naše države u prošlosti. On će lako pronaći da je u stara vremena vrlo velik iznos bio uplaćivan u blagajnu u vrijeme mira i da je sve to bilo potrošeno u vrijeme rata; on će, ako razmisli, zaključiti da je i u naše vlastito vrijeme posljedica posljednjeg rata na naše prihode bila da su mnogi od njih presahnuli, dok su oni koji su pritjecali bili iscrpljeni mnoštvom izdataka, dok je prestanak rata na moru doveo do porasta prihoda i omogućio građanima da ih troše na namjene po slobodnom izboru.

Ipak, neki me mogu pitati, mislite li ovim reći, da čak ako je u krivu, država mora ostati u miru sa prijestupnikom? Ne, sigurno ne; ali ja mislim da će naša osveta uslijediti mnogo brže prema našim

---

²⁷ Apolonovo svetište i proročište Delfi, na južnim padinama Parnasa u pokrajini Fokidi. Grci su ga smatrali središtem svijeta i bilo je jednako pristupačno svim Grcima. Fokijci su ga, međutim, okupirali između 356. i 346. godine pr. Kr. Spominjanje ove okupacije svjedoči da je Ksenofontov spis napisao poslije tog događaja u 356. godini pr. Kr.

neprijateljima ako mi nikog ne izazivamo našim lošim postupcima; jer tada će oni uzalud tražiti saveznika.

VI. Onda dakle, zasigurno, ako nijedan od ovih prijedloga nije nemoguć, pa čak ni težak, ako ih ostvarimo, na nas bi Grci gledali s više ljubavi, živjeli bi u većoj sigurnosti i s više slave; ljudi bi živjeli u blagostanju i bogatstvu i nikad više opterećeni troškovima rata; s velikim viškom prihoda u rukama slavili bi naše svečanosti sa još većim sjajem nego sada, obnovili naše hramove i popravili naše bedeme i dokove, vratili svećenicima, savjetnicima, sucima, vitezovima njihove stare povlastice; sigurno, ja kažem, naš je pravi put da odmah pristupimo ostvarenju ovih zamisli da bi već u našoj generaciji mogli vidjeti naš grad u sigurnosti i obilju.

Štoviše, ako odlučite da primijenimo ovaj plan, ja bih savjetovao da u Dodonu²⁸ i Delfi pošaljete da se pita bogove da li takav plan nosi dobro gradu sada kao i u danima što dolaze. I ako oni odgovore potvrdno onda bih rekao da ih moramo dalje pitati od kojeg od bogova moramo tražiti zaštitu da bismo mogli uspjeti u našem poslu. Onda kada budemo ponudili prihvatljivu žrtvu bogovima, koji budu imenovani u njihovu odgovoru, na nama je da počnemo posao. Jer s nebeskom pomoći u onom što radimo, naš pothvat će vjerojatno stalno napredovati prema sve većem blagostanju naše države.

---

²⁸ Dodona, Zeusovo svetište i proročište u Epiru, uz Delfi jedno od najstarijih i najslavnijih. Spominje se još u Ilijadi i Odiseji.